

Qars tarixin yaddaşında

Faiq ŞÜKÜRBƏYLİ,
AYB və AJB-nin üzvü,
"Qızıl qələm" media mükafatının
sahibi

(əvvəli ötən saylarımızda)

1579-cu ildə

Lələ Mustafa paşanın rəhbərliyi ilə təmir işlərinə başlanmış, Qars bir Osmanlı rayonu olaraq canlanmış, ən önəmli məkan dəyişikliyinə start verilmişdir. Belə ki, Səlcuqların dövründə tikilən qala bərkidilir, körpü, məscid, mədrəsə, dəyirman, dükan və bazarlar inşa edilir, Qars öz simasını dəyişməyə başlayır. Qars şəhər və memarlıq abidələrinə görə özünəməxsus yer tutur. Qala 1878-ci ildə rusların tabeliyinə keçənə qədər rayonun mərkəzi hesab edilirdi.

Bəzilərinin fikrincə Qarsda sənayenin inkişafı 1878-1918 illəri arasındakı 40 illik rus hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir.

Rus carizmin 40 illik hakimiyyəti dövründə Qarsda tikinti-quruculuq işlərində yeniləşdirmə işləri həyata keçirilmiş, Osmanlı dövründə istifadə edilən qalaçı məskənləri saxlanılmaqla Taxdadüzü obaya doğru, Qars çayının quzeyində inşa edilən tikililərlə böyüməyə başlamışdır. Bu tikililərdən sonra Qars əski və yeni rayon olmaqla iki yerə ayrılır.

Rus hakimiyyəti illərində sənaye bitkiləri və ticarət məqsədi ilə emal olunan mallara üstünlük verilmiş, günəbaxan və tütün əkinilə bu sahələrdə emal müəssisələri qurulmağa başlamışdır. Cumhuriyyət dövrü Qarsda dəyirman daşı fabriki 1961-ci ildə yaradılmışdır.

1890-cı ildə Hollandiyadan gələn memarlar tərəfindən geniş səkili küçələr, böyük parklar ilə yeni bir rayon qurulmağa başlamışdır.

Cumhuriyyətdən sonra Qarsın inkişafı rus dövründə yrləşdirilən Taxdadüzü bölgəsində davam edir. Ayrıca qala içinə yaxın yerlərdə Orta qapı məhəlləsi ətrafında Osmanlı və Anadolu memarlığını özündə ehtiva edən tikililər mövcuddur. Bu gün Qars mərkəzindəki daş binalarının bəzilərinin yerində çoxmərtəbəli binalar tikilmişdir.

Əhalinin statistik təsviri, təsərrüfat həyatı və məşğuliyyəti

Əyalətin əhalisini türklər, lazlar, acarlar, gürcülər, ermənilər, yəhudilər və kürdlərin, qarapapaqların, türkmənlərin köçəri həyat sürən tayfaları təşkil edirdi. Onlardan ermənilər və yəhudilər istisna olmaqla qalanları müsəlman idi. Ermənilərin çoxu katolik, qalanı isə erməni inancına sahib idi və burada sonralar məskunlaşmışdılar.

Qars vilayətində fabrik-zavod sənayesi çox aşağı inkişaf səviyyəsində idi və əsasən Qars şəhərində cəmlənmişdi. Bundan əlavə kiçik və sadə quruluşlu su dəyirmanları, camışlarla hərəkətə gətirilən ibtidai yağ zavodları, bir neçə kərpic, bo-

yama və buna bənzər müəssisələr var idi. Kustar sənətkarlıqla yun emal etmək, çadır və paltar istehsalı üçün parçalar hazırlamaq, xalça, keçə, palaz toxumaq və ip düzəltmək üçün sap əyirilməsi və bu kimi başqa işlərlə əsasən kürd əhali məşğul olurdu.

Qars vilayəti faydalı qazıntılarla kifayət qədər zəngin idi; buna rəğmən əhali üçün vacib önəm sahib olan yalnız daş duzun hasilatı və emalı həyata keçirilirdi. Daş duz Kağızman qəsəbəsi yaxınlığında və Oltu qəsəbəsindən 18 verst uzaqlıqda çıxarılırdı

Qarsın iqtisadiyyatının əsasını əkinçilik təşkil edir. Taxıl (daha çox buğda xüsusilə yazlıq) və arpa becərilir. Əkilə biləcək sahələr ikiqat artırılır və məhsuldarlıq artmağa başlayır. Əkinçilik bölgənin lokomotiv sektoruna çevrilir. Az miqdarda pambıq, düyü, tütün, yonca və gənəgərçək istehsal edən digər əkinçilik təsərrüfatı sahələri yalnız çayların vadilərində cəmlənmişdi.

Vilayətdə yalnız Araz, Oltu və Posxov çaylarının vadilərində cəmlənmiş olan bağlarda alma, armud, ərik, gavalı, qoz, tut, saftalı, üzüm yetişdirilir. Təzə və qurudulmuş meyvələr canlı ticarətin obyektidir.

Günəbaxan əkini ilə günəbaxan yağı istehsalı, tütün əkini ilə də siqaret emalatxanaları qurulmağa başlayır. Araz və Oltu çay vadilərində yaşayan əhali ipəkçiliklə, Qars, Ərdahan və Oltu dairələrinin əhalisi isə əsasən arıçılıqla məşğul olurdu.

Şəkər çuğunduru, kartof, kələm, soğan, lobyə, yerkökü, pamidor və az miqdarda günəbaxan yetişdirilir. Kağızman bölgəsində isə qayısı, alma, qoz, alça, armud, gilənar və gilə kimi meyvələr başlıca əkinçilik məhsullarıdır.

Heyvandarlıq Qarsın yüzillərdən bəri ən önəmli dolanışiq mənbəyi olmuşdür.

Burada yerli cins mallar üstünlük təşkil edir.

1878-ci ildən sonra qeyri-adi bir növ olan Molokan atı (Vladimir atı da deyilir) ilə birlikdə yeni Molokan inəyi və ya Zavod inəyi adlandırılan qarışıq növ iribuynuzlu heyvanların həm əkinçilikdə, həm də heyvandarlıqda istifadəsi yayılmışdı. Bu ərəfələrdə südçülük inkişaf etmişdi. Malakan inəyi yaxşı damazlıq inək kimi istifadə olun-

madığına görə son illərdə məhsuldarlığı azalmışdır. Yem bolluğu səbəbi ilə vilayətdə maldarlıq inkişaf etmişdi, maldarlıqla əsasən kürdlər, türkmənlər və rus miqrantlar məşğul olurdu. Sonuncular əsasən iribuynuzlu maldara və qoşqu atları saxlayırdılar.

Çıxış edir "Qarabağ" mahnı və rəqs ansambli

Qarsda məşhur ansambllardan birinə "Qarabağ" adı verilmişdir. Ansamblın yaradıcısı və rəhbəri Çetin Adıgözəldir.

O, 1963-cü ildə Qarsda dünyaya göz açıb. Yurdsevər, vətənpərvər bir şəxs kimi tanınır.

2016-cı ildə Kars Kafkaz Universitetini bitirib. Hazırda məzunu olduğu universitetdə kultür şöbə müdiri vəzifəsində çalışır. Xatırladıq ki, Çetin Adıgözəlin oğlu da konservatoriyada təhsil alır. Gözəl qarmon ifaçısıdır və atası kimi Azərbaycana qəlbən bağlı bir gəncdir.

Çetin Adıgözəlin məlahətli səsi var. Qarsda və ətraf yaşayış məntəqələrində nişan və toy mərasimlərinin əksəriyyəti onun rəhbərlik etdiyi ansambl tərəfindən həyata keçirilir. Çetin Adıgözəl Azərbaycan folklorunu, xalq mahnılarını, muğamlarımızı çox gözəl bilir və məharətlə ifa edir. Onun yaradıcılığında Azərbaycan, xüsusilə də gözəlliyi başına bəla olan Qarabağ önəmli yer tutur. Çetini yaxından tanıyan və mənimlə eyni masada outran bir qarşılı onun gözəl xanəndə olduğunu və məclisləri məharətlə idarə etdiyini gizlətmir.

Müsahibimin sözlərinə görə Çetin bütün Qars toylarında bax beləcə şövlə, ürəklə oxuyur. Yeri düşəndə Azərbaycana aid şerlərdən də bir dəmət bağlayıb iştirakçıların ovqatına xoş bir ahəng qatır.

**Vətənimin seyrinə çağırıram elləri
Cənnət görmək istəyəm Azərbaycana gəlsin.**

Şer qutarar-qurtarmaz bir cavan oğlan mikrofonu yaxınlaşır, Çetini sa-

lamlayır və xahiş edir ki, məşhur Azərbaycan şairi Məmməd Arazın "Azərbaycan" şerini seğah üstə ifa etsin. Çox keçmir ki, xanəndənin könüloxşayan səsi dalğa-dalğa ətrafa yayılır.

**Azərbaycan-mayası nur, qayası nur ki,
Hər addımda alov dilli ox ola bilər,
Azərbaycan söyləyəndə ayağa dur ki
Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər.**

Bir-birindən özəl mahnıları

və muğamları ilə ürəkləri ovsunlayan Çetin kəsib-kirimək bilmir. Məclis iştirakçılarının sifarişlərinə əsasən oynaq xalq və bəstəkar mahnıları ilə şadlıq evini lərzəyə gətirir.

Məclis iştirakçılarının xahişi ilə Çetin əlini qulağının dibinə atıb "Qarabağ şikəstəsi" oxuyur:

**Əziziyəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ**

Həm kirimişcə Çetinə qulaq kəsilir. Yaxın masada oturanlardan biri bu bəyatyatı etirazın bildirir: "Aləm cənnətə dönsə, yaddan çıxmaz Qarabağ" bu necə ifadədi, Qarabağsız aləm nə gəzir ki, o da cənnətə dönsün? Aləm ele

Qarabağın özünü. Öyrəndik ki, Qarsda Naxçıvan, Ordubad, Şərur, Gəncə, Salyan, Bərdə, Kürdəmir, Qaryagin (Füzuli), Astarxanbazar (Cəlilabad), Lənkəran və başqa rayonlardan çoxlu sayda azərbaycanlılar yaşayırlar. Hamısı da bir-biri ilə mehriban dolanır və xeyir-şər işlərində birlik nümayiş etdirirlər. Ümumiyyətlə, Qarsda milli mənsubiyyət məsələsinə fikir verilmir, hamı mehribanlıq, dostluq şəraitində ömür sürür.

Burada kimi danışdırdıqsa, eyni sözü eşitdik; biz həmişə Azərbaycanın və azərbaycanlıların yanında-yıq-dedilər. Vüqarını, şərəfini, ləyaqətini uca tutan bu yurdsevər, vətənpərvər insanlar onu da inamla bildirdilər ki, haqq işi qalib gələcək, Azərbaycanın təcavüzə məruz qalan ərazisi işğalçı Ermənistanın quldur dəstələrindən azad ediləcək. Təcavüzkar Ermənistan Qarabağı danışıqlar yolu ilə azad etməsə, hamımız ayağa qalxmağa və əzəli Qarabağımızı təcavüzdən xilas etməyə hazırıq.

"Qarabağ" hoteli

Qarsda olarkən biz orada rahatlığı ilə seçilən "Qarabağ" hotelində qaldıq. Bizi burada gecələməyə vadar edən əsas məqam hotelin rahatlığından öncə bu adı daşması idi. Qarabağ adını eşidəndə çox sevindik, şərəfləndik və böyük istəklə səkkiz gün bu hoteldə gecələmək qərarına gəldik.

Hotel Qarsın səliqəli guşələrindən olan Faiqbəy caddəsində, Qars dəmiryol stansiyasından 2 km, avtovağzaldan 4 km, hava limanından isə 6 km-lik məsafədə yerləşir. Hotel məşhur Ani xarabalıqlarından 40 km, Sarıqamış Xizək Mərkəzindən isə 50 km məsafədədir.

Burada müsafirlər üçün çox gözəl şərait yaradılmışdır. Bu beşmərtəbəli hotel demək olar ki, daim qonaq-qaralı olur.

Qarsa qonaq, turist, yolçu qismində gələn şəxslərin əksəriyyəti gecələmək üçün məhz bu mehmanxananı seçirlər. Səbəbi isə burada müsafirlərə göstərilən yüksək səviyyəli xidmət, diqqət və qayğıdır.

(ardı növbəti sayımızda)